

PRIMJERI NESLAGANJA IZMEĐU SOCIOLOŠKIH I DRUGIH OBJAŠNENJA DRUŠTVENIH POJAVA

<https://www.doi.org/10.17234/9789533791906.04>

SAŽETAK

U prilogu se ističe da je akademik Cifrić bio sklon interdisciplinarnoj sociologiji, što je prikazano na primjeru socijalne ekologije i sociologije tranzicije. Autor priloga to uzima kao povod za raspravu o neslaganjima između sociologa i ne-sociologa u objašnjenju nekih društvenih pojava, a kojima se također bavio Cifrić. Odabrano je pet tema za raspravu: relativna nepopularnost Darwina u sociologiji, razlika između društva i populacije, porijeklo tržišne ekonomije, povratak autoritarizma, i nesociološka poimanja posljedica pandemije bolesti Covid-19. U Zaključku priloga ističu se tri Cifrićeva doprinosa. Prvo, premošćivanje tradicionalnog jaza između prirodnoznanstvenih i društvenoznanstvenih, napose socioloških, područja. Drugo, objašnjenje održivog razvoja kao ravnoteže između tri (modificirana) modela razvoja – tržišnog, etatističkog i socijalnotržišnog. I treći je doprinos u oblikovanju pojmovno-teorijske eklektičnosti kao načina da se (društveni) problem sagleda sa što više strana.

Ključne riječi: Cifrić, interdisciplinarnost, evolucija, društvo, ekonomska ravnoteža, nesociološka poimanja bolesti pandemije Covida 19

---

1 Dr. sc. Vjeran Katunarić, red. prof., Odjel za sociologiju, Sveučilište u Zadru (1949. - 2023.)

Uvod

Tema ovog priloga ima dva referentna okvira. Jedan se odnosi na djela akademika Ivana Cifrića u kojima se bavi interdisciplinarnom sociologijom u širokom dijapazonu iz kojeg su odabrana socijalna ekologija, s kojom se najviše bavio, i sociologija tranzicije. Teme u nastavku odabrane su prema nahođenju autora ovog priloga, koji se također njima na neki način bavio. Prvenstveni je cilj takvog odabira obrazložiti neka neslaganja između sociologa i drugih znanstvenika, prvenstveno prirodoznanstvenika. Kao uvod za pojedine temama uzeti su odlomci iz Cifrićevih djela (osim u slučaju posljednje teme o pandemiji).

Drugi referentni odnosi se na način razlikovanja teorijskih pristupa koji izvire iz različitih znanstvenih disciplina ili područja.² Niz disciplina koje se bave izučavanjem društva u nekim slučajevima dijele iste teorijske pristupe ili ponešto modificirane. Jedan od primjera je metodološki individualizam. Taj je pristup često povezan s poimanjem čovjeka kao *homo economicus* ili „sebične jedinke“. Drugi pristup proizlazi iz glavnostrujaških disciplinarnih teorija o pojedinoj temi. U tom pogledu prije se radi o među-teorijskoj raspravi, neslaganjima u osnovnim polazištima, nego o interdisciplinarnoj raspravi. Kao primjer uzeli smo temu evolucije u smislu Darwinove teorije o razvoju kao selekciji i varijaciji. Ona često služi i kao nastavak astronomskih, fizikalnih i geoloških teorija evolucije (do trenutka nastanka života, odnosno živih vrsta). U sociologiji, međutim, Darwinova teorija nije široko zastupljena. Razlozi tog (ne)slaganja prva je (pod)tema ovog priloga.

Druga je (pod)tema razlika između društva i populacija, na čemu inzistira sociologija. Treća je (pod)tema porijeklo i sudbina tržišne ekonomije u prirodi i društvu. Četvrta se odnosi na suvremeni povratak autoritarizma uz potiskivanje demokracije, što (sve) više na ruku nesociološkim poimanjima društva. Peta (pod)tema izlazi iz užeg okvira Cifrićeva bavljenja (iako smo uvjereni da bi se i njome danas rado pozabavio), naime pandemija bolesti Covid-19, uz koju su se u stručnoj i široj javnosti pojavila i simptomatično pogrešna korištenja nekih sociologijskih termina.

1. RAZLOZI RAZMJERNE NEPOPULARNOSTI DARWINA U SOCIOLOGIJI

U svom *Leksikonu socijalne ekologije* Cifrić ovu temu dotiče neizravno, opisujući evoluciju ljudskog društva u trima natuknicama: Evolucija, Društvo i Razvoj (Cifrić, 2012). Također spominje razlike u tipologijama razvoja društva, između ostalih Spencerovu, Marxovu, Parsonsa i Eliasovu. Tamo gdje je riječ o razvojnim tipologijama

---

² Odnos između različitih teorija, odnosno disciplina, opširnije je prikazan u: Katunarić, 2009.

društva u drugim znanostima, na primjer etnologiji (Cavazzi) ili ekonomiji (Sen), može se izvući zaključak da su različite tipologije (razvoja) prvenstveno prilagođene pojedinim znanstvenim disciplinama i da su stoga ili komplementarne ili nesumjerljive.

U vezi Darwina autor najviše spominje recepciju njegove teorije u katoličkoj teologiji, dočim iz sociologije uzima kao primjer Niklasa Luhmana koji je na specifičan način preuzeo Darwinove pojmove „varijacije“ i „selekcije“:

„/V/arijacije‘ (kao promjenljivost elemenata komunikacije) i ‘selekcije‘ (očekivanja koja usmjeravaju komunikaciju) te dodaje pojam ‘restabilizacije’... koja označava ponovnu stabilnost sustava“ (Cifrić, 2013: 138).

Darwin, dakako, nije izučavao jezičnu komunikaciju, tako da su Luhmannovi pojmovi u biti metaforični, odnosno analogni, preneseni iz okvira objašnjenja biološke raznolikosti u okvir objašnjenja ljudske jezične komunikacije.³ Tome valja dodati da je ipak najveću recepciju u sociologiji, zapravo jedinu u potpunosti, Darwin imao u teoriji društvene evolucije Waltera G. Runcimana (Runciman, 1989). Runciman je i fenomen kulture u ljudskoj evoluciji objašnjavao kao potrebu za učvršćenjem poretka društvene moći specifičnim sredstvima uvjerenja ili znanja. Po njemu, bitno je kod Darwina i ujedno najrelevantnije za sociološko izučavanje povijesti kao razvojnog procesa, to što se u njemu odvijaju „neprestane borbe“ između različitih vojski, uvjerenja i ekonomija iz čega nastaju nove vrste društva (Runciman, 1989). Dakle, iz borbi za opstanak proizlaze standardi koji prevladavaju i dalje se reproduciraju, dok ostalo propada. Slično je biolog Richard Dawkins kulturu sveo na „memu“, obrazac koji omogućuje reprodukciju stabilnog (predvidivog) ponašanja, kao „jedinicu kulturne transmisije“ ili „imitacije“ (Dawkins, 2007). Iako bi se moglo prigovoriti da se time zapostavlja stvaralačka dimenzija kulture, na primjer znanstvena ili umjetnička, Dawkins, Runciman i drugi evolucionisti mogli bi odgovoriti na način svojstven Darwinovoj shemi evolucije kao borbe za opstanak i selekcije, naime da su kreativni trenuci izvanredni ili rijetki slučajevi koji pokreću nastanak novih vrsta i općenito omogućuju raznolikost svijeta života. Moglo bi se na isti način ustvrditi da su „meme“ u znanosti i umjetnosti presudna oblikovna sila, kao što su to stilovi, misaoni ili izražajni, koji se prenose kao obrazac svake duhovne epohe, od rane srednjovjekovne do moderne, a da je nastanak pojedinih stilova opet stvar slučajnosti ili rijetkih trenutaka slobodnog, ali u osnovi nasumičnog izbora.⁴

---

3 Marx se također poslužio analogijom u svojoj interpretaciji Darwinove teorije, koju je u jednom pismu Engelsu okarakterizirao kao pokušaj da se na svijet prirode primjeni logika burze dionica (Varoufakis, 2008). Vjerojatno je Marxa još više ogorčilo to što je Darwin, kako je sam priznao, tek u Malthusovom djelu našao pravi teorijski okvir za objašnjenje svojih istraživačkih nalaza o selekciji i varijacijama u prirodi.

4 O kako se složenom problemu radi možda najbolje pokazuje početak modernog slikarstva, kojim se smatra slika Pabla Picassa *Gospođice iz Avignona*. U toj slici, koja je i prva kubistička slika, ima tragova načina slikanja (krajolika) Paula Cezannea (ponajprije serija slika *Mont Saint Victoire*), dakle izvjesne *meme*, uobličenog izraza, makar još „u povojima“. Ali je uza sve to Picassov zahvat originalan u smislu radikalne geometrizacije ljudskog tijela. Drugo je pitanje, o kojem ovdje,

U nastavku ćemo se više posvetiti objašnjenju skromne recepcije Darwina u sociologiji. Glavni razlog valja tražiti u ideji napretka, koju Cifrić opravdano ističe kao specifično obilježje razvoja modernog društva (Cifrić, 2013: 315). Darwinova shema razvoja, pak, isključuje napredak, što je od središnje važnosti za razumijevanje spomenutog problema. Dapače, Darwin u čovjeku, donekle slično Rousseauvom izričaju o ljudskoj civilizaciji, ne vidi nikakav moralni napredak u odnosu na druge vrste.⁵

Što se tiče poimanja središnjeg razvojnog procesa (u društvu), u sociologiji su od Darwina mnogo više uzimani u obzir Spencer, Durkheim ili Marx, čije se poimanje može nazvati „transformacionističkim“, u biti progresističkim. To znači da se svaka nova epoha ili tip društva velikim dijelom ili baš posve razlikuju od prethodnih. Stoga je napredak prema ekonomski razvijenijim i sve više demokratski i znanstveno-kulturno izgrađenim društvima glavno usmjerenje razvoja. Nasuprot tome, Darwinovo je poimanje varijacijsko i selekcionističko. To znači da je svaka vrsta, kao grana ili grančica na stablu života, podjednako vrijedna, a ne naprednija i savršenija u odnosu na druge vrste. Novonastali organizam ili vrsta više se „izvija u stranu“, oblikujući svoja specifična obilježja, nego što prednjači u odnosu na drugu vrstu. Dapače, takvo poimanje, u biti pluralističko i relativističko, usporedo s kritikom antropocentrizma kao ideološkog oblika kolonijalizma (i rasizma), dolazi sve više u prvi plan kako suvremena civilizacija klizi prema ekološkom i ekonomskom slomu. Nedostatak je darvinskog pluralizma, pak, u viziji živog svijeta napadno lišenog svrhovitosti. Umjesto toga, jedina funkcija života jest reprodukcija, osiguravanje potomstva.

Međutim, napredak u smislu linearnog razvoja sve složenijih oblika društva i reprodukcija koja nikad nije kopija ili imitacija prošlog, nego povećava diversifikaciju društava – ne moraju se međusobno isključivati. Dapače, hibridna društva, kao i hibridizacija općenito, omogućuju jedno i drugo, napredak, premda sporiji, ali zato održiviji, i raznovrsne društvene oblike prilagodbe na okoliš, što je svojstveno čovjeku i društvu kao kulturnom fenomenu. Drugim riječima, ne baca se sve na jednu kartu, na jedan „čisti tip“ društva ili model ljudskog ponašanja prema kojem bi se ugledali drugi ljudi ili društva, što je inače shvaćanje i praksa blisko rasizmu i kolonijalizmu.⁶

---

naravno, ne možemo raspravljati, kako je Picasso došao na ideju apstraktne redukcije ženskog tijela. U biti slična pitanja postavljaju se prilikom rasprava o nastanku pojedinih znanstvenih otkrića. Da li je do otkrića došlo slučajno ili uslijed nekog kontinuiteta? Odmah valja priznati da je takav kontinuitet vrlo teško dokazati: prije bi se moglo reći da do otkrića dolazi uslijed radikalnog raskida s prethodnim ili tradicionalnim spoznajama. Na primjer, kisik kao jedinični pojam, kao atom, nije nikako mogao nastati iz (prethodno važećeg) *flogistona*, nego zahvaljujući empirijskoj analizi kemijskih spojeva putem sve savršenijih instrumenata. Slično je s otkrićem da Zemlja nije ravna ploča nego zaobljeno nebesko tijelo, do čega se došlo i neempirijskim i empirijskim putem, prvo u staroj Grčkoj geometrijskim izračunom (Eratostena), a potom u ranom novom vijeku plovidbom oko Zemlje (Magellan, Elcano).

- 5 Za Darwina mnoge su životinje po ponašanju iznad razine čovjeka koji, za razliku od životinja, „uživa mučiti neprijatelje, besavjesno prakticira infanticid, tretira svoje supruge kao robove, ne zna za dostojanstvo, a obuzet je najvećim praznovjerjem“ (Darwin, /1882/ 2002: 619).
- 6 Vidjeti opširnije u: Katunarić, 2014.

Nadalje, Darwinovim poimanjem selekcije vrsta kao nasumičnog procesa možda se mogu adekvatnije objasniti neki društvenopovijesni fenomeni, kao na primjer propast „čistih tipova“ planskih ekonomija ili društava (sovjetski tip) i onih vođenih idejom slobodnog tržišta (neoliberalizam, premda prije ili kasnije tzv. „slobodno tržište“ skreće u nacionalni ili regionalni protekcionizam.⁷ Glavni uzrok propasti prvog tipa obično se označava kao nedostatak slobode (ekonomske inicijative, političkog izražavanja i okupljanja), što bi u Darwinovom rječniku moglo značiti isključivanje slučajnosti ili nepredvidivosti iz igre. Glavni uzrok propasti drugog tipa odnosi se na porast društvenih nejednakosti u toj mjeri da sve manji dio stanovništva posjeduje sve veći dio bogatstva. Drugi i brutalniji uzrok propasti je industrijska hiperprodukcija koja dovodi u pitanje prirodnu održivost slobodnotržišne ekonomije. Također, koristeći Cifrićevu obradu Luhmannove reinterpretacije Darwina, može se ustvrditi da oba (polarna) tipa društva ne osiguravaju uvjete za stabilizaciju svojih obrazaca ponašanja (planski programiranog, odnosno individualno konkurentskog), a time ni svoju reprodukciju.

2. JESMO LI DRUŠTVO ILI POPULACIJA?

Primjere prodora ne-socioloških poimanja društva predstavljaju svi oni pokušaji, uglavnom redukcionistički, u kojima se zanemaruje postojanje dvije, a ne samo jedne, ideološki favorizirane, dimenzije društvene strukture, naime okomite i vodoravnu. Okomita dimenzija je hijerarhijska i počiva na nejednakoj društvenoj moći, što znači raspodjeli položaja u društvu na osnovi različitog imovinskog stanja, razine obrazovanja i znanja, političkog utjecaja, te općenito ugleda u društvu. U rasističkoj vizuri društva, koja nije iščezla ni iz znanosti, npr. u biosociologiji i starijim vidovima funkcionalizma, koji se oslanjaju na presudni utjecaj genetski naslijeđenih (različitih) sposobnosti među ljudima, društvene nejednakosti su neka vrsta prirodnog stanja u svakom društvu.

Vodoravna dimenzija je, takoreći, banalna i zasniva se na uočavanju i precjenjivanju, prvenstveno kulturnih, razlika među skupinama, kao što su etničke i vjerske. Te su skupine u demokracijama, ali i nekim autoritarnim režimima u 20. stoljeću, poput bivše Jugoslavije, formalnopravno tretirane kao ravnopravne ili jednake. One su danas mnogo češće predmet ideološke obrade i isključivosti, tretirane kao „paralelni svjetovi“, za razliku od ideologija društvene okomice, kao što su klasne ideologije, osobito radikalne, koje polaze od društvene nejednakosti kao osnovne činjenice i teže ili egalitarizmu (lijevi populizam) ili elitizmu i perpetuiranju (oligarhijske) dominacije (desni populizam). Sociologija analizira obje dimenzije društvene strukture, često u među-

---

7 Tipičan primjer protekcionizma pruža SAD u vrijeme Trumpa, kao i EU politika kontrole vanjskih granica Unije zbog zaustavljanja protoka migranata, tog najupečatljivijeg dokaza da je „slobodno tržište“, u prvom redu radne snage, jedna fikcija.

sobnoj povezanosti, kako bi objasnila uzroke i ishode društvenih promjena u rasponu od modernizacije do retradicionalizacije, o čemu će uskoro biti još riječi.

Sociološku definiciju društva Cifrić preuzima od Anthonyja Giddensa: „Društvo je sustav strukturiranih odnosa koji povezuje ljude u skladu sa zajedničkom kulturom“, naglašavajući pri tom postojanje različitih teorijskih pristupa. Naravno, jer Giddensova definicija očigledno naglašava vodoravnu dimenziju društva i kulturu kao simbolički okvir društvene integracije (premda ona često može poslužiti i kao okvir međugrupnog distanciranja i sukoba u društvu). Valja napomenuti da u prirodnim znanostima i njihovim predmetima izučavanja, od biološke stanice do fizike atomskih čestica ili svemirskih crnih rupa nema mnogo, a ponegdje uopće nema različitih pristupa ili definicija. To je vrlo važno imati na umu budući da oba znanstvena područja, prirodno i društveno, imaju doista različite predmete izučavanja, što redukcionisti zanemaruju.

Jedan primjer pokušaja redukcije društva i društvenog jest prodor termina „populacija“, što podsjeća na neke osobine populizma u politici, čija je svrha svesti razlike među članovima društva na neko zajedničko obilježje koje obuhvaća dovoljno velik broj ljudi, kao što je relativno siromaštvo, nacionalna pripadnost ili neki politički stav, na primjer prema nekoj strani u sukobu većih razmjera kao što je rat.

U spomenutom leksikonu, Cifrić posebno ne definira populaciju, nego (sub)disciplinu populacijsku ekologiju, „gran/u/ ekologije koja... /i/stražuje veličinu, gustoću i dinamiku (smrtnost, migracije i sl.) pojedinih populacija...“ (Cifrić, 2012: 293).

O prodoru termina populacija u polje društva pišu Fracchia i Lewontin u svom kritičkom osvrtu na pokušaje nametanja darvinističkog evolucionizma u objašnjenjima fenomena koji su više kulturno i povijesno nego biološki uvjetovani, kao što je fenomen nacizma, odnosno političkih diktatura i demokracija. U biti, populacija je, u Darwinovom smislu, velika skupina, poput biološke vrste, na koju ne utječu razlike među individuama i druge unutrašnje razlike – one nastaju igrom slučaja – dočim su vanjske sile te koje određuju što će se održati ili povećati od različitih obilježja u populaciji (Fracchia & Lewontin, 1999: 61). Drugim riječima, populacija teži unutrašnjoj homogenizaciji i održava onu različitost obilježja koja ju razlikuje ili dijeli od drugih populacija (vrsta). U takvom shvaćanju možemo prepoznati vodoravnu dimenziju društva, po kojoj se društva međusobno razlikuju prema jeziku, nacionalnosti, vjeroispovijesti, premda su homogenizacije prema tim obilježjima pripadnosti rijetke (češće su društva mješovita ili kulturno raznolika i to najčešće u većinsko-manjinskom omjeru).

Prema tome, kada i u politici i znanosti prevladavaju ideološki utjecaji homogenizacije u prilog vodoravnoj podjeli društva i segregaciji, sociološki nedostaje okomita dimenzija analize društva podijeljenog na klase ili slojeve. Tom se analizom istinitije objašnjava pojava sukoba između etničkih ili vjerskih skupina nego služeći se samo ideološkima samo-opisima tih skupina kao jedinstvenih i neprikosnovenih, slika društva koje se emitiraju iz ureda vođa tih skupina. Glavni pokretači sukoba nalaze se upravo u okomitoj dimenziji, dimenziji moći, to jest interesima oko (ras)podjele različitih resursa (moći) u društvu. Tipičan proizvod takvog duha vremena je podjela društ(a)va na (uta-borene) civilizacije, kao u djelu Samuela Huntingtona (Huntington, 2006).

3. PORIJEKLO I DOSEG TRŽIŠNE EKONOMIJE

Cifrićev kritički odnos spram vladavine tržišnog gospodarstva najviše dolazi do izražaja u njegovoj socijalno-ekološkoj analizi i to na primjeru poljoprivredne proizvodnje:

„U dugoročnoj perspektivi to znači da će biti poželjni samo oni proizvodi čije će sjeme proizvođači morati kupovati (već i danas) od korporacija koje su ga proglasile 'intelektualnim vlasništvom' i patentirale tehnologiju njegove proizvodnje. Tako proces kolonizacije prirodnosti teče prema kontroli života i njegovoj manipulaciji. Krađa genetskoga materijala osiromašuje ionako siromašne zemlje..., a u konačnici znači krađu od prirode, krađu 'zajedničkoga globalnoga prirodnog dobra' kao baštine čovječanstva“ (Cifrić, 2014: 70).

Njegovo viđenje problema srodno je radikalnim kritikama tržišne ekonomije, koje naglašavaju da takva ekonomija ne izvire iz prirode, nego ju, štoviše, uništava. Tržišna utakmica izvire iz društva koje nastaje najprije u lokalnoj i međunarodnoj trgovini da bi se razvila u globalni kolonijalni sustav, pokorivši najveći dio domorodačkih društava i uništivši njihovu darovnu ekonomiju:

„Umjesto gledanja na tržište kao prirodno ili kao prvo postignuće čovječanstva, valja ga smatrati problematičnim i nepotrebnim, mehanizmom kojim se stvara oskudica, a ne obilje, tako što se tokovi onog što je darovano od mnogih samo nekolicini“ kao roba (Vaughan, 2007: 21).

Ista autorica upozorava na naviku, koja prevladava na Zapadu, da se između ekonomije i tržišne ekonomije stavlja znak jednakosti, premda je darovna ekonomija evulucijski prvobitna i daleko dugotrajnija od tržišne. Također, darovna ekonomija izgrađuje društveni karakter posve suprotan natjecateljskom i dominirajućem, koji se temelji na nesebičnosti i suradnji. Upravo se tu može povući epistemološka crta koja dijeli teorijsku i disciplinarnu monokulturu u znanosti, prije svega ekonomskoj, od interdisciplinarnе kulture dijaloga i pluralizma koje ne uvažavaju samo povijesne činjenice o postojanju različitih oblika ekonomije pa i onih u kojima je tržište imalo sporednu ulogu, nego predviđaju neminovan raspad ekonomije i društva utemeljenog na proizvodnji za tržište, što vodi u sve veće svjetsko siromaštvo. Sinonim je za izjednačavanje tržišne ekonomije i ekonomije suvremena neoliberalna doktrina. Osim toga, ona i prijeti mogućnošću po kojoj bi propast kapitalizma automatski dovela do propasti cijelog svijeta. Sociološki relevantnija vizija ekonomije i ekonomske budućnosti svakako je pluralistička u smislu uspostavljanja ravnoteže između različitih oblika ekonomije – darovne, planske i tržišne – s tim što bi prva bila najvažnija upravo zbog prožimanja društva i ekonomije načelima održivosti i suradnje na čuvanju okoliša i poštivanju granica rasta. U tom smislu, robna proizvodnja (za tržište) ne bi nestala, nego bi bila ograničena u interesu preživljavanja ljudi i drugih živih vrsta.

4. IDE LI POVRATAK AUTORITARIZMA TEORIJSKI NA RUKU NEKIM DRUGIM ZNANOSTIMA?

Danas se i u krilu zrelih demokracija pojavljuju antidemokratske tendencije. Tako su se pod dojmom donedavne Trumpove vladavine u SAD među teoretičarima politike pojavile mnoge sumnje u općenitu mogućnost održanja demokracije pod naletom „autoritarnih populista od Amerike do Europe i od Azije do Australije“, pri čemu „mnogi od njih pokazuju svoju zasićenost i s liberalnom demokracijom kao takvom“ (Mounk, 2018: 2).

Cifrić je antidemokratske tendencije razmatrao kao dio dvoznačnog procesa transformacije društva i u tranzicijskim zemljama i zemljama zrele demokracije. S jedne strane, uspostavljanje i/ili daljnje održavanje liberalno-demokratskih institucija službeno je neupitan cilj gotovo svih društava. Međutim, u tranzicijskim zemljama, poput bivših socijalističkih, u kojima nedostaje liberalnodemokratska tradicija, autoritarni poredak neprestano kuca na vrata ili se lako regenerira čak i pod plaštem službene demokracije. Cifrić prepoznaje antidemokratske tendencije u Hrvatskoj u nezainteresiranosti ljudi za probleme okoliša u odnosu na relativno veći interes za okoliš u Hrvatskoj iz socijalističkog razdoblja (Cifrić, 2008). S druge strane, ističe autor, ni u zemljama razvijene demokracije stvari ne stoje sjajno, budući da liberalna demokracija nije sklona participativnoj nego „starateljskoj demokraciji“ (Cifrić, 1996). Iako Cifrić u tom pogledu nije eksplicitan, razumije se da između dvaju izbornih ciklusa društvom, a ekonomijom bez prestanka, vladaju vlasničke i tehnokratske strukture koje su svojoj prirodi nedemokratske, prije svega nesklone polaganju računa javnosti.⁸

Povratak autoritarnih tendencija u suvremenim društvima, koje prati i povratak rasizma, nacionalizma, seksizma i srodnih oblika netrpeljivosti i diskriminacije, neizravno ide u prilog onim znanstvenim područjima ili disciplinama čiji mainstream počiva na pozitivizmu, dakle njegovanju što preciznijeg opisa golih činjenica. Ta spoznajna sklonost nerijetko je povezana s antropološkim i kulturnim pesimizmom i nekom vrsti mizantropije. Polazi se od pretpostavke da je čovjek „po prirodi“ sebično biće sklon iskorištavanju drugih i rušilaštvu prije nego suradnji s drugima i izgradnji kulture mira i stvaralaštva. Na primjer, iako je spomenuti biolog Dawkins, osim što je privržen Darwinovu naučavanju i poštovatelj demokracije i borac protiv društvenih predrasuda, njegov koncept „sebičnog gena“ slobodno može poslužiti kao fundamentalni teorijski dokaz da je Adam Smith bio u pravu kada je okarakterizirao ljudsko ponašanje u društvu kao prirodenu sebičnost. Takva pretpostavka ne ide u prilog demokrat-

---

8 Na primjer, velike korporacije gotovo nikada ne podnose račune javnosti, čak i kada ih sklopljeni ugovori na to obavezuju, poput nedavnog velikog zastoja s isporukama cjepiva Astra-Zenece zemljama EU, koji se od strane korporacije opravdavan tehničkim razlozima, dok se u kasnijim reakcijama kompanije mogla prepoznati želja da se ugovorena prodajna cijena preinači u komercijalnu.

skim uvjerenjima (možda više slobodi javnog izražavanja, odnosno liberalizmu, nego vjekovima skućenoj slobodi izbora radne aktivnosti ili uloge, odnosno neposrednoj demokraciji). Ona se više uklapa u Smithov zakon ponude i potražnje, budući da u njemu sposobni sebičnjaci, nazovimo ih tako, pobjeđuju manje sposobne ili nesposobne, nesnalažljive. To je mehanizam oštrog selekcije uspješnih, koji su izvukli svoju korist na štetu drugih, čime se perpetuira nejednakost i produžava stari nedemokratski poredak. U osnovi isto shvaćanje dijele ekonomisti TINA-e (*There Is No Alternative*), koji drže da se nepravde događaju i u kapitalizmu, ali da pravednijeg i djelotvornijeg mehanizma alokacije dobara ne postoji. Iz to slijedi daljnja konzekvenca, naime ako demokratskom poretku, koji uvijek počiva na podršci ili uvjerenjima većine, više ne odgovara takav elitistički ili oligarhijski sustav vladanja kao što je kapitalistički, to gore po demokraciju.

Pa ipak ni Smith nije sebičnog čovjeka smatrao dobrom osnovom za zajednički društveni i ekonomski život. Sebični interes je samo jedna „nevidljiva ruka“ koju je opisao Adam Smith. Druga je univerzalni „osjećaj za druge“ (*fellow feeling*), kojeg čak posjeduje „i najveći siledžija, onaj koji teško narušava zakone društva“ (Smith, 1759/1976: 7; Caporael et al., 1989: 697). Doista se po istoj analogiji može zaključiti da je totalitarizam, čak i prije individualnog egoizma, aberacija također urođene sklonosti udruživanju i suradnji. Prema tome, prava je prilika za demokratsko čovječanstvo iznaći onaj interval ponašanja i djelovanja u kojem se balansira između opreka egoizma i kolektivizma, u dinamičnoj sintezi kompetencija civilnog društva, države i tržišta, što vodi u procvat. Nasuprot tome, svaka jednostranost koja društvo vodi u anarhizam, etatizam ili komercijalizam očigledno vodi u propast.

5. PANDEMIJA I SIMPTOMATIČNE POGREŠKE U KORIŠTENJU SOCIOLOŠKIH TERMINA

Akademik Cifrić, srećom, nije doživio pandemiju Korona virusa, stoga za ovu temu nemamo uvodni oslonac u njegovim tekstovima. No, tema je ne samo aktualna, nego i dobar povod da pokušamo zaokružiti problematiku sociološke interdisciplinarnosti. Pored najvećeg iskušenja za čovječanstvo, prvenstveno za zdravlje i daljnji ekonomski razvitak, pandemija je dala i povode za naprasito razdvajanje između društvenih i prirodnih znanosti. Međusobnom, točnije jednostranom, udaljavanju prethodilo je uspostavljanje STEM-a kao prve lige znanstvenih područja, s neskrivenom sumnjom u to da društveno-humanistička oblast može proizvesti korisna znanja za daljnji razvoj u svijetu. Naravno, naša oblast ne proizvodi cjepiva, ali barem dio znanstvene i šire javnosti možemo vlastitim argumentima uvjeriti da ljudi u društvu nisu isti, da ne pripadaju istoj populaciji ili barem ne samo jednoj i to ne samo u materijalnom nego i moralnom smislu. Možemo ih racionalno uvjeriti i u to da su rizici od cijepljenja manji

nego rizici pješaka koji prelazi ulicu na „zebri“, da ne govorimo o drugim mjestima ili situacijama koji čine dio svakodnevice, i tako dalje.

S druge strane, samouvjerenost prirodoznanstvenih „tvrdočinijaša“ podsjeća na neke likove iz Carrollove *Alise u zemlji čudesa*. Prvi kandidat za takav epitet je parola „nova normalnost“, lansirana na početku pandemije (vjerojatno iz političkih krugova, ali svejedno uz prešutno odobravanje stručnih krugova, barem onih koje su politički krugovi angažirali). „Nova normalnost“, koja podrazumijeva kao imperativ navikavanje na sve teže uvjete opstanka, podsjeća na smušeno pismo optužnice protiv Alise, koji je napisao Dečko Herz i pročitao Bijeli zec:

Ja njoj jedan, // oni njem dv'je, // Ti nam tri i više. // Od njega ti se vrate sve // Mada moje biše (Carroll, 1835/ 2004: 135).

Kako drukčije okvalificirati floskulu „novu normalnost“, nego kao nesuvislu reakciju na tešku situaciju stvorenu pandemijom bolesti Covid-19? Najviše smeta činjenica da se tvorcima takve parole ili onih koji ih podržavaju iz znanstvenih krugova smatraju kompetentnima i za one oblike ponašanja ljudi za koje to zasigurno nisu. Kako nešto toliko stresno i pogibeljno, kao što je širenje Covid-19, može postati stanje na koje se moramo naviknuti kao normalno?

Da tekućoj globalnoj kampanji protiv pandemije nije svojstveno sociološki adekvatno označavanje društvenog ponašanja mišljenje pokazuje i slučaj s terminom „socijalna distanca“, koji je, po svoj prilici, Svjetska zdravstvena organizacija lansirala na početku pandemije. Pogreška je simptomatična iz dva razloga. Jedan je prigodno značenje termina u smislu normiranja dvometarske udaljenosti od drugih ljudi izvan obitelji. Socijalna distance kao termin, poznato je, odnosi se na subjektivnu udaljenost spram ljudi koji pripadaju raznim etno-nacionalnim skupinama (mjerena Bogardusovom ljestvicom od 7 stupnjeva udaljenosti).

Drugi razlog pogrešnoj upotrebi termina izvire iz društvenih predrasuda. Bogardusovom ljestvicom posredno se mjeri netolerancija prema drugima u smislu rasizma ili (etno)nacionalizma. Taj simptom izašao je u Hrvatskoj i drugim, prvenstveno europskim, zemljama na vidjelo kada su određene skupine obilježene kao „bio-terorističke“ zbog sklonosti druženju i neposrednom kontaktu unatoč zabranama. Prvo su tako etiketirani mladi ljudi skloni većim okupljanjima, prkoseći tekućim zabranama. S druge strane, u Hrvatskoj se, na primjer, na nekim službenim okupljanjima kršila zabrana, kao što su pogrebne ceremonije u čast poznatih javnih osoba, i tome se gledalo kroz prste. Tako se istodobno manifestirala važna značajka socijalne distance, a to je diskriminacija uz tipičnu hipokriziju. Ono što je dopušteno „našima“, u ovom slučaju visokim političarima i njihovoj pratnji, nije dopušteno i drugima: *Quod licet Jovi, non licet bovi* ili Što je dopušteno Jupiteru, nije volu. Nazdravlje mladim nekonformistima!

ZAKLJUČAK

Cifrićev projekt socijalne ekologije na više mjesta premošćuje tradicionalni, kabinet-ski, jaz između prirodoznanstvenih i društvenoznanstvenih područja. Pri tom se zna-lački poslužio brojnim referencama i terminima, nerijetko uvodeći vlastite distinkcije i višestruke klasifikacije. Tako je, između ostalog, predstavio *antropocij*, geološko doba nakon nuklearnog holokausta, ideju *napretka* kao osnovu teorije evolucije, odnosno njene prihvatljivosti u području sociologije kao znanosti koja bitno ovisna o uspjehu projekta modernosti na svjetskom planu; zatim, kvantificirani razvoj kao način mjerenja razvoja, ironično, prema interesima najrazvijenijih zemalja; tu je i Cifrićeva podjela na tri modela razvoja prema područjima (tržišni, etatistički i socijalnotržišni), od industrije do turizma, što je originalno primijenio u slučaju Hrvatske, naglašavajući da bez ravno-teže različitih (ekonomskih i društvenih) interesa nema šanse za razvojni uspjeh.

Valja dodati da je Cifrić bio manje sklon kritičkom preispitivanju teorijsko-pojmov-nih okvira i tipologija koje je koristio, nego ih je radije povezivao kumulativno i pri-kazivao u dosta složenim pojmovno-teorijskim shemama. Pa ipak, to nije eklektičnost kojoj je cilj otupiti kritičku oštricu. Cifrić je, na primjer, dosljedan u svom odbijanju ekonomskog i svakog drugog rasta pod svaku cijenu, tj. imperijalizma. Njegova eklek-tičnost bliža je značenju koje Norberto Bobbio svojoj teoriji (politike). Doslovce, biti eklektičan znači sagledati problem sa što više strana (Bobbio, 1996).

Što se tiče primjera (ne)slaganja između sociologa i drugih znanstvenika, oni su dodani uz odgovarajuće odlomke iz Cifrićeva opusa s ciljem da se interdisciplinarnost u sociologiji prikaže kao neizbježan put spoznaje složenosti društvenih fenomena. So-ciolozi priznaju da samo teorijskim i metodološkim instrumentarijem svoje discipline ne mogu u potpunosti objasniti društveni fenomen. Ali također podsjećaju na istovr-sne probleme u drugim znanstvenim disciplinama, bilo onima koje se bave razvojem čovjeka bilo upravljanja situacijama teških kriza, medicinski ili ekonomski.